

STEUNPUNT ONDERNEMEN EN REGIONALE ECONOMIE
NAAMSESTRAAT 61 – BUS 3550
BE-3000 LEUVEN
TEL + 32 16 32 66 61 | FAX + 32 16 37 35 11
store@kuleuven.be
www.steunpuntore.be

Beleidsrapport STORE-B-15-011

GLOBAL ENTREPRENEURSHIP MONITOR 2001-2015

15 JAAR GEM VLAANDEREN: EEN OVERZICHT

Tine Holvoet^a, Niels Bosma^{a,b} en Hans Crijns^a ¹

^a*Vlerick Business School*

^b*Utrecht University School of Economics*

Augustus 2016

¹ De resultaten in dit rapport geven de mening van de auteurs weer en niet deze van de Vlaamse overheid: de Vlaamse Gemeenschap/het Vlaams Gewest is niet aansprakelijk voor het gebruik dat kan worden gemaakt van de in deze mededeling of bekendmaking opgenomen gegevens.

Inhoud

Voorwoord	2
1. Introductie	3
2. GEM Methodologie	3
3. Ondernemerschapsmentaliteit	6
3.1. Nood aan aandacht voor de minder tastbare aspecten van ondernemerschap	6
3.2. Mentaliteit over het eigen 'ondernemen' of over de gepercipieerde 'ondernemers'?	6
4. Ondernemerschap in Vlaanderen, 2001-2015.....	7
4.1. Activiteitratio's bij starters	7
4.2. Individuele zelfpercepties	9
4.3. Maatschappelijke percepties	10
4.4. Ondernemende ambities bij starters	10
5. Special topics	12
5.1. Ondernemende werknemers.....	12
5.2. Inclusief ondernemerschap	13
5.3. Ondernemen en emotioneel welzijn	14
6. Het ondernemingsklimaat: omgevingsfactoren bij starten en voortzetten van onderneming (NES) 16	
7. Conclusies op basis van 15 jaar GEM: Ondernemerschap in Vlaanderen.....	17
7.1 Investeren in ondernemerschapscultuur	17
7.2 Wat betekent meer ondernemerschap?	18
7.3 Sterkten om op te bouwen: internationale oriëntatie en ondernemende werknemers.....	18
7.4 Overzichtsfiguren: belangrijkste cijfers voor Vlaanderen	19
Referenties	21
Annex I: NES Expert 2015.....	22

Voorwoord

Wereldwijd is de Global Entrepreneurship Monitor (GEM) één van de belangrijkste peilingen naar de houding van de bevolking tegenover ondernemerschap. Jaarlijks wordt nagegaan hoeveel personen actief betrokken zijn in (nieuw) ondernemerschap. Uniek aan dit jaarlijkse, internationale onderzoek is de zeer brede benadering. In een globale wereld ligt de focus niet alleen op het aantal personen dat effectief een nieuw bedrijf opricht, maar ook op de ambities van starters, op het ontluikend ondernemerschap en op de ondernemerschapsmentaliteit in een regio. In 2015 werd het GEM-onderzoek in 60 verschillende economieën uitgevoerd, voor de vijftiende keer in Vlaanderen en België. Aan de hand van een telefonische enquête worden per land telkens ongeveer 2000 respondenten (18-64 jaar) bereikt. Aanvullend leveren experts jaarlijks inzicht in de regionale omgevingsfactoren voor ondernemerschap. De wereldwijde schaal van het GEM-onderzoek laat toe om sinds 1999 regio's en landen met elkaar te vergelijken. Vlerick Business School is sinds de start nationale partner voor België en Vlaanderen. We beschikken over datacontinuïteit van 2001-2015, een garantie voor consistentie.

Aangezien het Steunpunt Ondernemerschap en Regionale Economie (STORE) tot eind 2015 loopt en GEM in dit Steunpunt vervat zit, zal dit GEM-rapport het laatste in zijn soort zijn. Sinds 2000 heeft Vlerick Business School, in verschillende steunpunten en met verschillende betrokkenen, dit onderzoek uitgevoerd. Wij willen dan ook iedereen bedanken die in de loop der jaren aan GEM Vlaanderen heeft meegewerkt en op één of andere manier heeft bijgedragen.

Steeds is Vlerick Business School verantwoordelijk geweest voor de uitvoering van GEM. Met ons onderzoek brachten we zowel kwantitatieve als kwalitatieve indicatoren aan om ondernemerschap in Vlaanderen in kaart te brengen en te benchmarken. Onder meer ondernemerschap in de media, angst voor falen en de status van succesvolle ondernemers werden geanalyseerd. We hebben op deze manier bijgedragen aan een genuanceerd inzicht in ondernemerschap in Vlaanderen en België.

We rekenen er in elk geval op dat dit waardevol onderzoek in de toekomst verdergezet kan worden. In elk geval zijn wij als Vlerick Business School daar steeds toe bereid.

Gent, Augustus 2016
Prof. Hans Crijns
Vlerick Business School

1. Introductie

In het kader van het Steunpunt Ondernemerschap en Regionale Economie (STORE) en op vraag van het Departement Economie, Wetenschap en Innovatie werd de Global Entrepreneurship Monitor (GEM) uitgevoerd tussen 2012 en 2015. De meest recente editie in 2015 markeert tevens de 15^e verjaardag van het GEM-onderzoek in Vlaanderen en België. De studie is gebaseerd op een jaarlijkse telefonische enquête bij een representatieve steekproef van circa 2000 respondenten tussen 18 en 64 jaar in België, waarvan jaarlijks ruim 1000 respondenten in Vlaanderen. Daarnaast levert de National Expert Survey jaarlijks bijkomende kwalitatieve inzichten in het ondernemingsklimaat op.

Het GEM-onderzoek wordt voor Vlaanderen en België sinds 2001 uitgevoerd door Vlerick Business School, in de periode 2012-2015 in het kader van STORE. Doordat de studie wereldwijd wordt uitgevoerd, is GEM in staat een unieke internationale vergelijking te bieden op het gebied van ondernemerschap en ondernemerscultuur. De internationale coördinatie en supervisie is in handen van het GEM-consortium dat in 1999 in het leven werd geroepen door London Business School (UK) en Babson College (US) om de relatie tussen ondernemerschap en de economische ontwikkeling in een land te begrijpen. Sinds 2004 werkt het project vanuit de stichting Global Entrepreneurship Research Association vanuit Londen.

Deze rapportage beschrijft de GEM-resultaten voor België en Vlaanderen van de afgelopen 15 jaar. We belichten hierbij in het kort ook de 'special topics' die in het kader van STORE aan bod kwamen: ondernemende werknemers, inclusief ondernemerschap, ondernemen en emotioneel welzijn. We eindigen met een Nederlandstalige synthesefiguur en -tabel voor Vlaanderen. Voor meer resultaten verwijzen we naar de diverse rapporten die jaarlijks verschijnen.²

2. GEM Methodologie

Ondernemerschap wordt vaak verschillend geïnterpreteerd. Het is een fenomeen waarbij vele facetten samenkomen: het gaat zowel om de activiteiten die een individu alleen of in een team verricht als om het proces dat hij of zij bewandelt om tot waardecreatie te komen. De eenheid van analyse is bij het GEM-onderzoek niet de onderneming, maar het individu dat zichzelf identificeert binnen het transitieproces dat ondernemerschap kenmerkt. Deze gedragsbenadering verschilt van de beroepskeuzebenadering waar de nadruk ligt op het zelfstandig statuut of de administratieve oprichting van een organisatie.

In lijn met de meest actuele literatuur als het gaat om ondernemerschap beschouwt GEM ondernemers als individuen die 'iets nieuw' (en niet noodzakelijk een 'nieuwe onderneming') opstarten en ontwikkelen en zich zo onderscheiden van niet-ondernemers (Beugelsdijk, 2007). Baumol (2001) onderscheidt in dit kader de ondernemer van de manager en verwijst naar het belang van innoverend gedrag en leiderschap om van ondernemerschap te kunnen spreken. Dit brede begrip zorgt voor inclusie van strategische vernieuwing binnen bestaande ondernemingen in het veld van Entrepreneurship, met aandacht voor bijvoorbeeld ondernemende werknemers of intrapreneurship. Ook sociaal ondernemers, die een initiatief beginnen om tot maatschappelijke waardecreatie te komen, worden volgens deze benadering nadrukkelijk als ondernemers gezien, of dit nu gepaard gaat met een (geregistreerd) bedrijf of niet. Zo gaat volgens deze benadering expliciet aandacht naar informeel ondernemerschap waar ook ongeregistreerde ondernemingen gedetecteerd worden die volgens de beroepskeuzebenadering onder de radar vliegen (Autio, 2013).

² Voor meer info over de GEM-publicaties, zie <http://steunpuntore.be> en <http://www.gemconsortium.org>

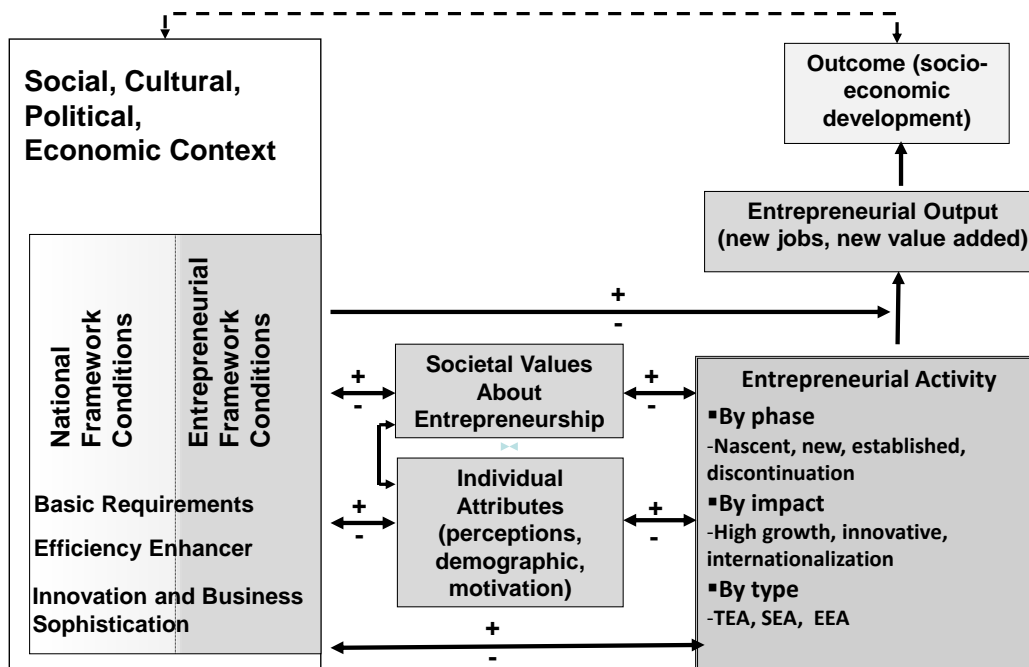
Wat activiteitsratio's betreft, is de meest gebruikte GEM-indicator de 'Total early-stage Entrepreneurial Activity' (TEA), het aandeel personen in de totale bevolking tussen 18-64 jaar dat aangeeft bezig te zijn met het starten van een bedrijf, hetzij in de voorbereidingsfase, hetzij in de periode van 42 maanden nadat het bedrijf voor het eerst inkomsten genereerde.

Vanaf 2011 werd de focus op het opstarten van een bedrijf uitgebreid door ook het ondernemend gedrag van werknemers te meten. Dit wordt weergegeven met 'Entrepreneurial Employee Activity' (EEA). Afhankelijk van individuele motieven, bedrijfsstrategieën en institutionele kenmerken kunnen individuen ervoor kiezen om ondernemend talent in te zetten in de functie van werknemer in plaats van zelfstandig ondernemer. Een andere vorm van ondernemerschap die tot dusverre tweemaal is gemeten is sociaal ondernemerschap: hierbij staat het opzetten en ontwikkelen van een initiatief, activiteit of bedrijf met een expliciet sociaal doel centraal.

Naast activiteitsratio's worden ook individuele zelfpercepties, maatschappelijke houdingen tegenover ondernemerschap, ambities en motivaties bij starters en een reeks demografische kenmerken bepaald.

Naast het meten van bovenstaande indicatoren bij de beroepsbevolking, brengt GEM ook de sociaaleconomische context gerelateerd aan ondernemerschap in kaart, inclusief de rol van de overheid. Deze wordt bepaald aan de hand van omgevingsfactoren. GEM maakt onderscheid tussen algemene 'framework conditions' (zoals gepubliceerd door de World Economic Forum in het Global Competitiveness Report) en specifieke 'entrepreneurial framework conditions' (EFC's). Deze EFC's worden in elk deelnemend land met een expertbevraging verzameld via een geharmoniseerde procedure. Figuur 2.1 geeft in grote lijnen weer hoe GEM en de bijbehorende datacollectie bijdraagt aan onderzoek dat de relatie legt tussen de omgeving, percepties en maatschappelijke indrukken ten aanzien van ondernemerschap en de geobserveerde maten van ondernemerschapsactiviteit, die op hun beurt een verwachte bijdrage leveren aan sociaaleconomische ontwikkeling.

Fig. 2.1 GEM-Raamwerk voor Onderzoek

Bron: Kelley et al. (2016)

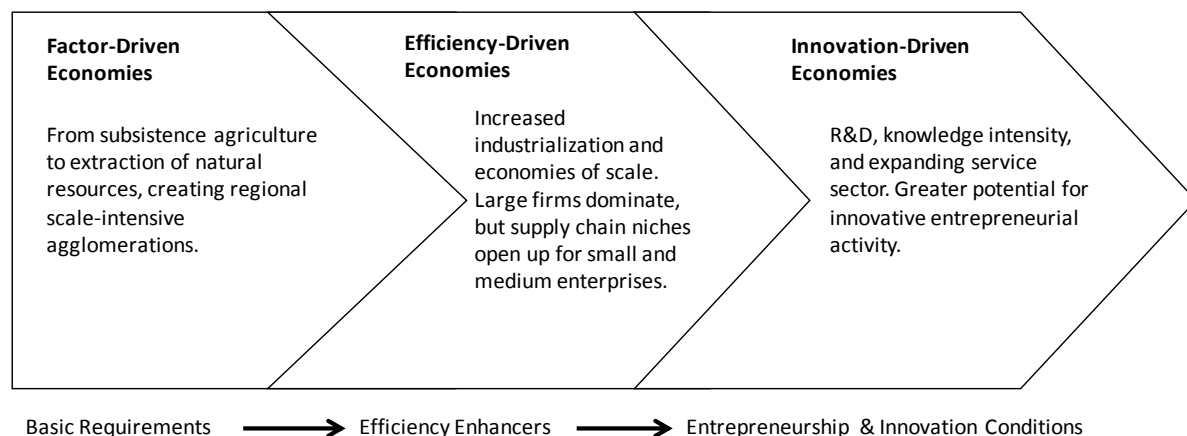
Het GEM-raamwerk houdt er rekening mee dat de rol en de impact van ondernemerschap verschilt naar gelang de mate van ontwikkeling van een land (Porter et al. 2002). Daarmee varieert ook het type beleid dat belangrijk is voor het stimuleren van ondernemerschap en groei.

Bij landen die door het World Economic Forum als *'factor-driven economies'* worden gecategoriseerd, gaat productie vooral via primaire factoren arbeid, productiebronnen en land. De economische ontwikkeling is in deze fase vooral gebaat bij verbeteringen in basale behoeften: het ontwikkelen van instituties, infrastructuur, macro-economische stabiliteit, gezondheid en basisopleiding.

In landen in de volgende fase, *'efficiency-driven economies'*, gaat het er vooral om dat de markten voor arbeid en kapitaal goed functioneren, waarbij het van belang is dat de hierboven beschreven basale behoeften op orde zijn. Met een goed functionerende markt kunnen ook meer buitenlandse investeringen aangetrokken worden en is het van belang om de beroepsbevolking op te leiden zodat ze met de in het buitenland ontwikkelde technologie om kunnen gaan. Het aantrekken van kapitaal en het verspreiden van kennis is nog niet heel direct gerelateerd aan ondernemerschapsbeleid; wél zal het ontwikkelen van deze condities zorgen voor meer opportuniteit-gedreven ondernemerschap.

Tot slot spreken we volgens de categorisatie van Porter (2002) over *'innovation-driven economies'* waar innovatie en technologische voorsprong toch tenminste in enkele sectoren duidelijk naar vorenkomen (Porter et al., 2002). Deze fase in de economische ontwikkeling van een regio impliceert ook een hoger inkomen per capita. De zogenaamde innovatie-gedreven economieën vereisen voldoende kennisontwikkeling en kennisontsluiting (Wennekers et al., 2005). De omgevingsfactoren – *'entrepreneurial framework conditions'* – worden in deze fase in toenemende mate belangrijk. De transitie tot een innovatie-gedreven economie vertaalt zich in nationale economische groei via innovatie, jobcreatie en sociale waardecreatie.

Fig. 2.2 Karakteristieken van economische ontwikkeling volgens Porter (2002)

In het GEM-onderzoek dat we de afgelopen vijftien jaar uitvoerden, hebben we gefocust op de innovatie-gedreven economieën, en op een selectie van Europese referentielanden in het bijzonder. Benchmarklanden: Denemarken, Duitsland, Frankrijk, Luxemburg, Nederland, Spanje en het Verenigd Koninkrijk – landen die dichtbij België liggen op geografische en institutioneel vlak, en een gelijkaardige economische setting vertonen.

3. Ondernemerschapsmentaliteit

Zoals eerder bleek uit ons onderzoek binnen STORE gaat uitgebreide aandacht naar de indicatoren en determinanten voor ondernemerschap, dit vanuit economie, bedrijfswetenschappen, sociologie, psychologie, politieke wetenschappen, geografie etc. Recente inzichten vertalen zich steeds vaker in een meer transversale kijk op het onderwerp in onderzoek en beleid. Entrepreneurship werd het afgelopen decennium een erkende discipline en onderzoekers en beleidsmakers verbreedden de aandacht van (voornamelijk startende) ondernemingen en zelfstandige ondernemers naar de hele actieve bevolking van een regio of economie en haar specifieke ondernemerschapscultuur. Deze perspectiefuitbreiding nodigt op vele vlakken uit tot verdere verdieping en afbakening zodat ondernemerschapscultuur meer is dan een restcategorie of 'containerbegrip' dat dreigt weinig concreets op te leveren in rapportering.

3.1. Nood aan aandacht voor de minder tastbare aspecten van ondernemerschap

Voorafgaand onderzoek³ liet zien hoe kennis over ondernemerschapscultuur in Vlaanderen nog vaak steunt op de eerder tastbare, makkelijk meetbare voorradige of instromende ondernemerspopulatie en minder of niet op het latent ondernemerschap in de regio. Het gaat vaak zover dat het aandeel ondernemers in de beroepsbevolking wordt gezien als belangrijkste indicator voor ondernemerschaps-cultuur of ondernemerskapitaal in een regio. Problematisch is daarbij ook het positief verband dat vaak gesuggereerd wordt tussen zelfstandig ondernemerschap en/of instromend ondernemerschap aan de ene kant, en economische groei aan de andere kant. Impliciet is dan de boodschap: hoe meer zelfstandig ondernemerschap en hoe meer starters: hoe beter. Dit laatste kan echter op basis van de literatuur over '*necessity-driven*' of '*pushed*' en destructief ondernemerschap tegengesproken worden. Met GEM-onderzoek kan naast de kwantiteit van ondernemerschap ook meer over de kwalitatieve aspecten van ondernemen in de samenleving worden gezegd. De literatuur toont het belang aan van een stimulerende ondernemerschapscultuur.

3.2. Mentaliteit over het eigen 'ondernemen' of over de gepercipieerde 'ondernemers'?

Een overzicht van bestaande basisindicatoren voor ondernemerschapscultuur (STORE-B-12-007 en STORE-B-13-007) toont dat ondernemerschapscultuur niet alleen onderzocht wordt aan de hand van de attitudes, activiteiten en ambities bij individuen met betrekking tot hun eigen ondernemerschap-initiatief, maar in grote mate op basis van hun houding ten opzichte van andere ondernemers. Fig. 3.1 vat de verschillende dimensies van ondernemersmentaliteit samen. In het GEM onderzoek wordt de nadruk gelegd op 'foto' en 'opinie'. We bekijken zowel de mentaliteit over eigen ondernemen als de houding ten aanzien van bestaande ondernemers, telkens vanuit het perspectief van de bevolking.

Fig. 3.1 Dimensies van Ondernemerschapsmentaliteit

FOTO Ondernemerschapsmentaliteit bij de algemene beroepsbevolking over eigen ondernemen	SPIEGEL Ondernemerschapsmentaliteit bij de huidige ondernemerspopulatie over eigen ondernemen
OPINIE Ondernemerschapsmentaliteit bij de algemene beroepsbevolking over bestaande ondernemers	SELF ASSESSMENT Ondernemerschapsmentaliteit bij de huidige ondernemerspopulatie over bestaande ondernemers

Bron: Holvoet et al. (2013)

³ Voor een overzicht zie <http://steunpuntore.be>

4. Ondernemerschap in Vlaanderen, 2001-2015

GEM definieert ondernemerschap als een transitieproces waaraan alle actieve burgers (18 tot en met 64 jaar) potentieel en op verschillende manieren kunnen deelnemen. Dit staat een ruim begrip toe, inclusief aandacht voor latent en uittredend ondernemerschap en levert naast inzicht in ondernemerschapsactiviteit, ook een wereldwijde vergelijking van attitudes en aspiraties. Met andere woorden, de GEM-indicatoren leveren inzicht in wie onderneemt en waarom, maar evenzeer in wie niet onderneemt en waarom niet (meer). Omdat gemeten wordt op individueel niveau, en niet op bedrijfsniveau, is wereldwijde internationale vergelijkbaarheid mogelijk. Immers, als we meten op niveau van organisatie, verschilt de nationale wetgeving wat de betekenis van startup, stopzetting en organisatietransitie betreft. Inzake regionale spreiding van respondenten wordt gekeken naar de woonplaats van individuen en niet naar de maatschappelijke zetel van een organisatie. Tot slot houdt GEM geen rekening met het type van organisatie, dit in tegenstelling tot andere monitors die enkel het verloop van vennootschappen bekijken. GEM houdt dus ook rekening met oprichters van vzw's, NGO's en met freelancers, groepen die in aanzienlijke mate belangrijker worden als het aankomt op het begrijpen van het ondernemers-DNA van een regio.⁴ In dit rapport formuleren we de conclusies op basis van de belangrijkste GEM-indicatoren. De overzichten achteraan dit rapport bundelen de scores voor Vlaanderen voor 2001-2015.

4.1. Activiteitsratio's bij starters

GEM kijkt ondernemerschap als een proces dat bestaat uit verschillende fasen (latent, ontluikend, nieuw, gevestigd en uitstromend ondernemerschap) en meet hoeveel personen aangeven zich in welke fase van de levenscyclus van een onderneming te bevinden.

In 2015, vertoont maar liefst 10% van de bevroegde Vlamingen een start-intentie. Deze respondenten willen binnen dit en 3 jaar een nieuw bedrijf opstarten. Het gaat daarbij om mensen die (nog) niet actief of concreet bezig zijn met een startup. We kunnen echter verwachten dat de effectieve startersaantallen lager zullen liggen, gezien de hoge score inzake 'angst voor falen' en lage score van 'vertrouwen in eigen kunnen' (zie onderdelen 4.2 en 4.3).

De TEA-indicator (*Total Early-stage Entrepreneurial Activity*) is de belangrijkste indicator voor activiteitsratio bij starters en geeft weer hoeveel personen in de totale bevolking tussen 18-64 jaar stelt actief betrokken te zijn bij het oprichten van een nieuwe onderneming (zogenaamd ontluikend of *nascent* ondernemerschap) of leiding geeft aan een eigen bedrijf dat niet ouder is dan 3,5 jaar (nieuw ondernemerschap)⁵. Het onderscheid tussen 'ontluikend' en 'nieuw' ondernemerschap geeft aan of het gaat over 'bezig met starten' of 'recent gestart zijn' en wordt bepaald op basis van uitbetaling van salarissen, lonen of betalingen in natura door de nieuwe onderneming. Bij uitbetaling minder dan 3 maanden spreken we van 'ontluikend ondernemerschap'. Bij uitbetaling meer dan 3 maanden (maar minder dan 42 maanden) wordt de ondernemer geschaard onder 'nieuw ondernemerschap'. Concreet bedraagt het aantal starters die net een onderneming opgericht hebben of er een aan het oprichten zijn, voor Vlaanderen 5,4 % in 2015. Dit is de hoogste score in vijftien jaar en bevestigt de stijgende trend over de periode 2011-2015. Echter, in vergelijking met andere landen blijft het startupniveau relatief laag, enkel Duitsland en Italië scoren lager in 2015 (zie Fig. 4.2). Bovendien ontstaan de startups in Vlaanderen vaak uit noodzaak, eerder dan vanuit een verbetering of opportuniteit. In vergelijking met de ons omringende innovatie-gedreven economieën (16%) kiest 43% in Vlaanderen voor het ondernemerschap vanuit noodzaak. Alhoewel de motivatie vanuit opportuniteit nog steeds de bovenhand haalt in de EU-landen, ook in Vlaanderen, blijkt het effect van de economische crisis

⁴ Zie ook bijv. een recent project van Graydon in samenwerking met Koning Boudewijn Stichting waar ook ondernemerschap buiten vennootschappen in rekening wordt gebracht.

⁵ Deze indicator is gebaseerd op zelfidentificatie: respondenten in de GEM Adult Population Survey geven zelf aan of ze betrokken zijn bij startups. Er bestaan in vrijwel ieder land ook andere indicatoren die gebaseerd zijn op registraties en administratieve data (zoals in België de UNIZO Startersatlas i.s.m. Graydon), echter de definities verschillen zodanig dat het een internationale vergelijking bemoeilijkt.

voelbaar. Belangrijke vraag blijft dus: wat gebeurt er met het Vlaamse ondernemerspotentieel? Wie start effectief op en waarom (niet)?

Fig. 4.1 Nieuw Ondernemerschap in Vlaanderen, 2001-2015 (TEA in % 18-64)

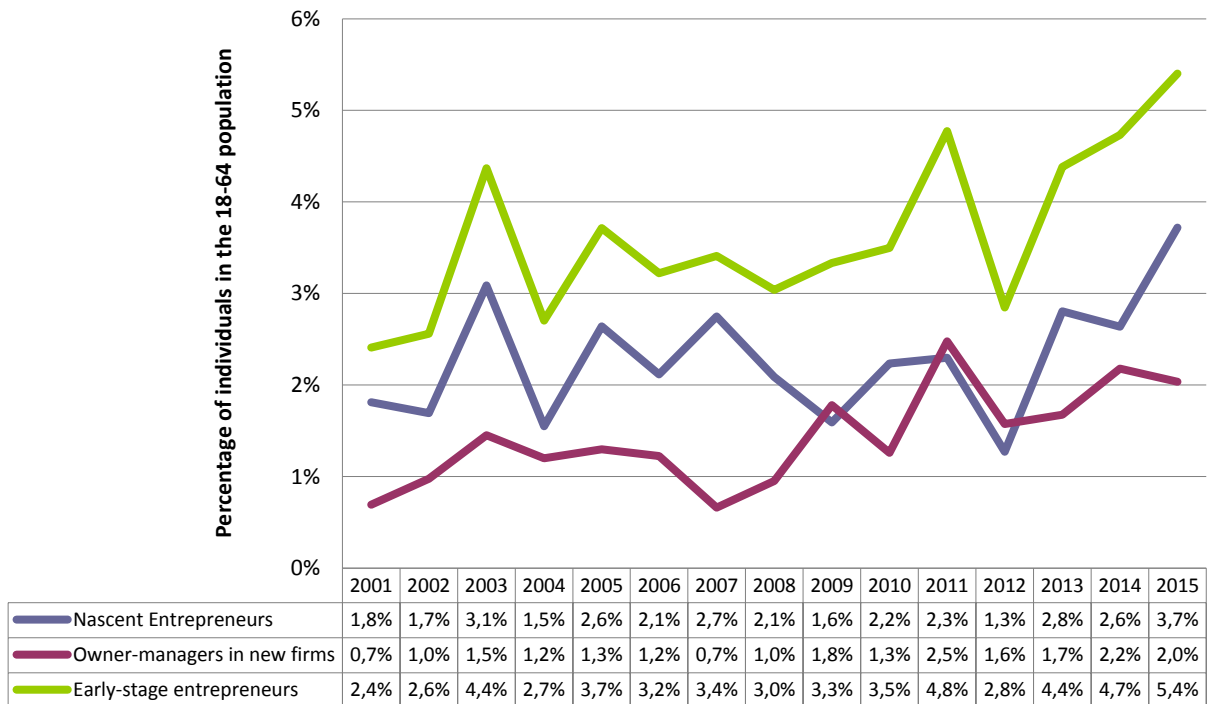
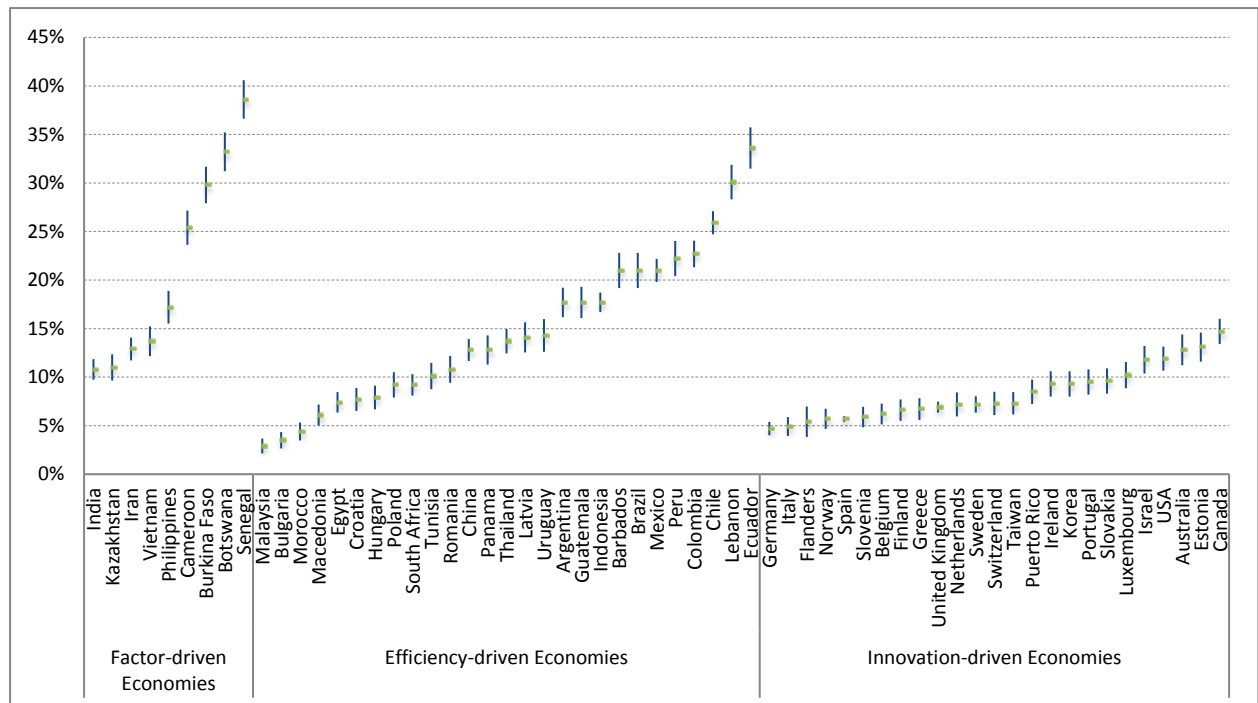

Fig. 4.2 Nieuw Ondernemerschap in Internationaal Perspectief, 2015 (TEA in % 18-64)

Noot: scores per land worden zichtbaar als je op het ijkpunt staat.

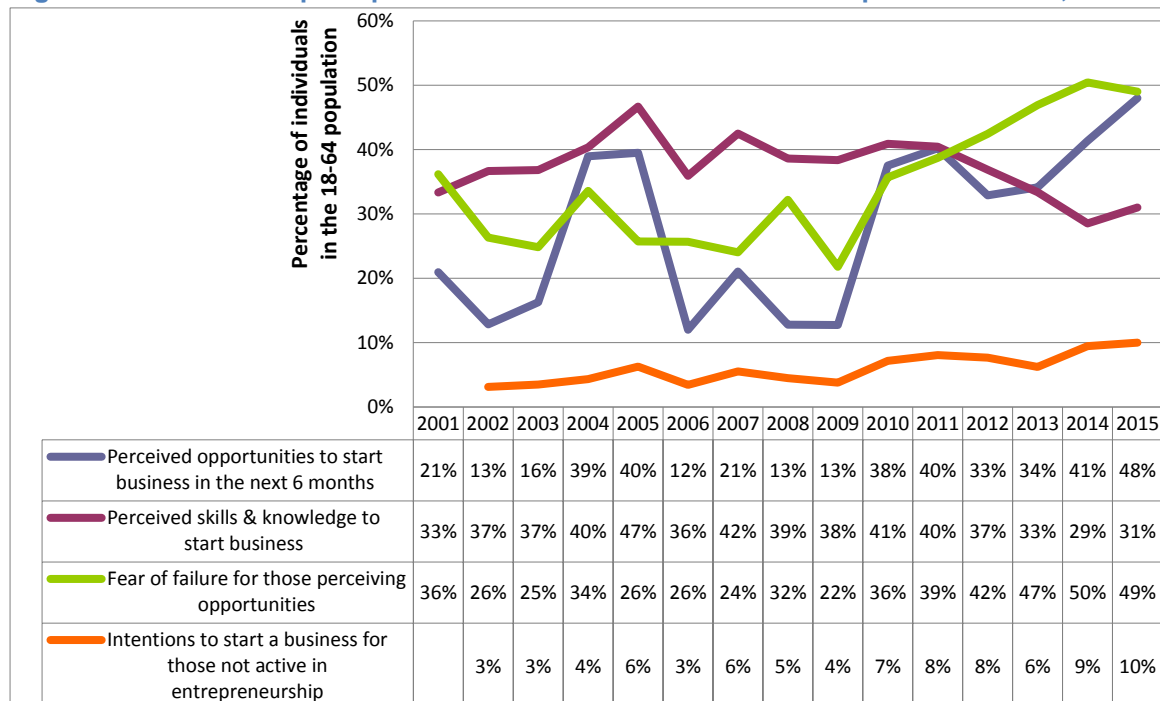
4.2. Individuele zelfpercepties

In 2015 ziet in Vlaanderen 48% van de respondenten in de komende 6 maanden voldoende opportuniteiten om een bedrijf op te richten. Eén op 10 van de bevroegde Vlamingen heeft de intentie om een eigen bedrijf op te starten in de komende 3 jaar. Ook dit zijn de hoogste scores in vijftien jaar GEM-onderzoek in Vlaanderen. De opportuniteitsdetectie in Vlaanderen ligt daarmee in lijn met de andere Europese referentielanden (Denemarken, Duitsland, Frankrijk, Luxemburg, Nederland, Spanje en het Verenigd Koninkrijk) en de zogenaamde innovatie-gedreven landen. Dit is een ander plaatje dan toen we binnen STORE in 2012 aan de slag gingen. Echter, we stellen vast dat opportuniteitsdetectie een eerder dynamische indicator is. Anders is het bij bijvoorbeeld 'vertrouwen in eigen kunnen' en 'angst voor falen'. Daarom blijft de kloof tussen droom en daad echter hoog en blijven de effectieve activiteitratio's relatief laag.

Een bedrijf opstarten vergt 'will' en 'skill'. De indicatoren 'vertrouwen in eigen kunnen' en 'angst voor falen' evolueren stabiel en bevestigen de eerdere vaststelling van het gebrek aan ondernemerscultuur in Vlaanderen (Holvoet et al., 2015). Voor 1 op de 2 bevroagden die goede opportuniteiten zien, is de angst om te mislukken een structurele rem op hun latent ondernemerschap. En slechts 3 op 10 Vlamingen hebben vertrouwen in hun eigen kennis en vaardigheden om een zaak op te starten, een structurele rem, zeker bij vrouwen.

Tussen ondernemende attitudes en ondernemende activiteiten liggen vele factoren, we verwijzen daarbij naar een empirische studie waar ondernemende attitudes en activiteiten aan de hand van de GEM data voor Europese regio's in verband met elkaar werden gebracht door Bosma en Schutjens (2011). De auteurs duiden op het zwak verband dat werd gedetecteerd tussen de regionale variaties in ondernemende attitudes en ondernemende activiteiten. Dit versterkt dus de visie dat er veel factoren tussenin liggen.

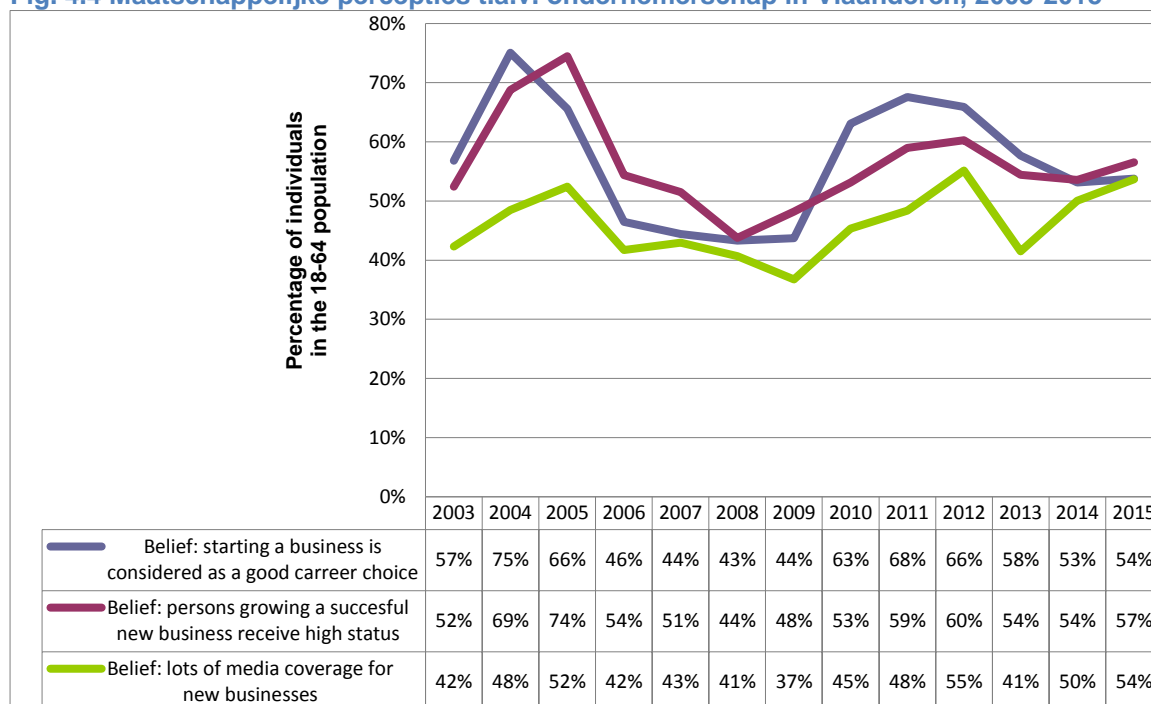
Fig. 4.3 Individuele zelfpercepties ten aanzien van ondernemerschap in Vlaanderen, 2001-2015

4.3. Maatschappelijke percepties

De parameters voor maatschappelijke percepties m.b.t. ondernemerschap leveren inzicht in de zichtbaarheid en aantrekkelijkheid van ondernemerschap in België. De vragen in de survey hebben betrekking op het nationale niveau; we merken geen significante verschillen tussen de scores voor Vlaanderen en België. In 2015 ziet de helft van de Vlamingen (54%) ondernemerschap als een goede loopbaankeuze, toch is de hoge status die ze succesvolle ondernemers toekennen (57%) lager dan het gemiddelde van de referentielanden (68%). Over de afgelopen jaren blijkt die lage perceptie structureel aanwezig. Daarnaast vindt slechts de helft van de bevroagde Vlamingen (54%) dat er in de media voldoende aandacht is voor de succesverhalen van nieuwe bedrijven en ondernemers.

Fig. 4.4 Maatschappelijke percepties t.a.v. ondernemerschap in Vlaanderen, 2003-2015

4.4. Ondernemende ambities bij starters

Wat ambities betreft, zijn de data voor Vlaanderen niet eenduidig. We poolen de data om met meer precisie uitspraak te kunnen doen. We onderscheiden periodes 2002-2006, 2007-2011, 2012-2015.⁶

Het aandeel nieuwe ondernemers dat ten minste vijf banen verwacht te creëren in de komende vijf jaar schommelt rond 1% van de beroepsbevolking. Ook al lijkt dit percentage recentelijk wat aan te trekken, het is nog altijd twee keer lager dan in Nederland en het Verenigd Koninkrijk en daarmee zit Vlaanderen ook in de groep van landen met de laagste scores. Om de oorzaak (regelgeving en loonkost versus optimisme en realisme) te bepalen, is verder onderzoek nodig.

Wat innovatiegerichtheid betreft scoort Vlaanderen iets lager dan gemiddeld (zie Fig. 4.6). In 2012-2015 stelt 28% van de bevroagde Vlaamse starters zich innovatief op, in vergelijking met een gemiddelde van 33% in de referentielanden.

De internationale ingesteldheid van de Vlaming (25-30% van TEA) is bij de hoogste van de benchmarkregio's. Vlaanderen is een kleine en open economie, en de taalbarrière met de direct

⁶ We beschikken niet over alle indicatoren bij de eerste dataverzameling in 2001. De periode 2012-2015 loopt gelijk met die van STORE.

omringende landen is miniem. De verschillen met België hebben met name betrekking op de stad Brussel als aanjager van internationaal georiënteerd nieuw ondernemerschap (zie Fig. 4.7).

Fig. 4.5 Nieuw ondernemerschap met verwachting om tenminste vijf banen te creëren in de komende vijf jaar, België en Vlaanderen 2002-2015

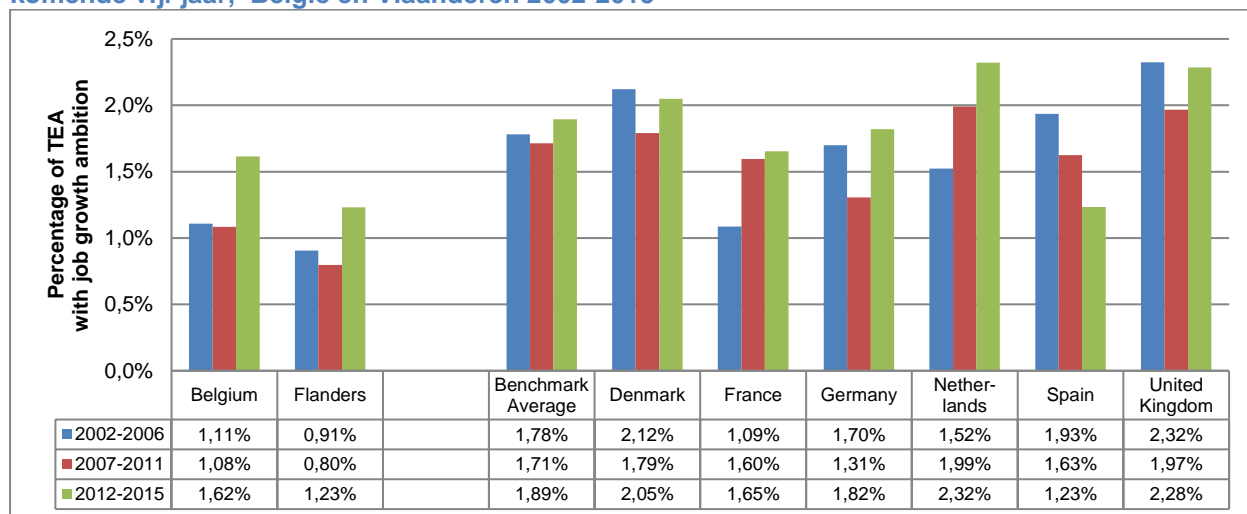

Fig. 4.6 Nieuw ondernemerschap met een nieuw product of dienst en beperkte concurrentie (naar eigen inschatting ondernemers), België en Vlaanderen 2002-2015

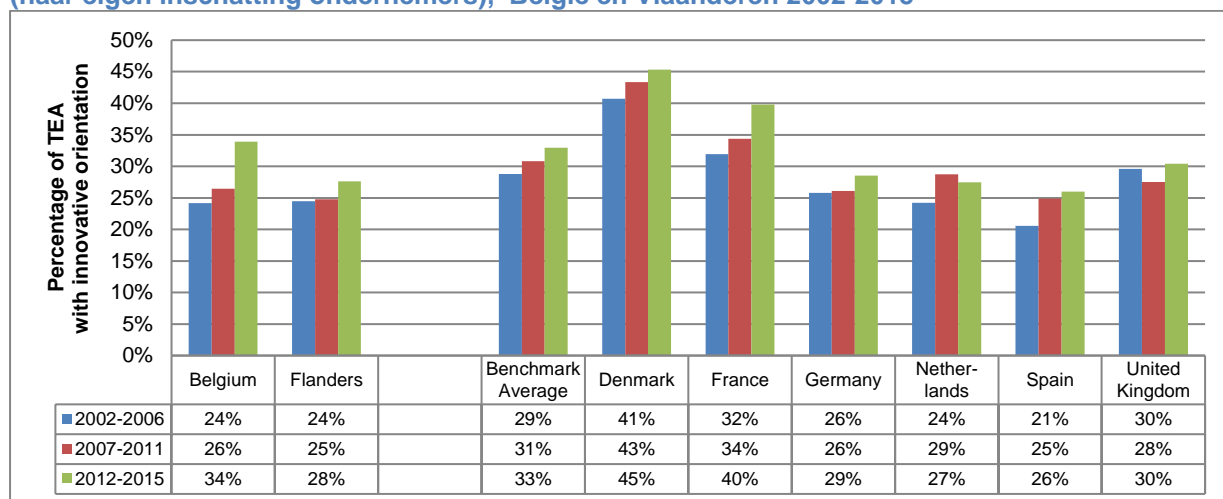
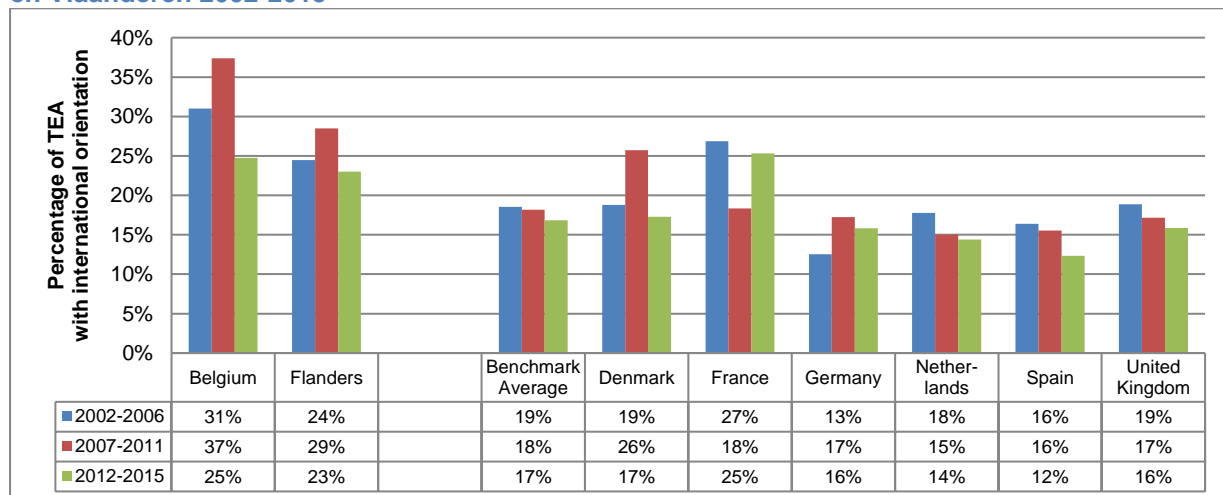

Fig. 4.7 Nieuw ondernemerschap met internationale oriëntatie (naar eigen inschatting) , België en Vlaanderen 2002-2015

5. Special topics

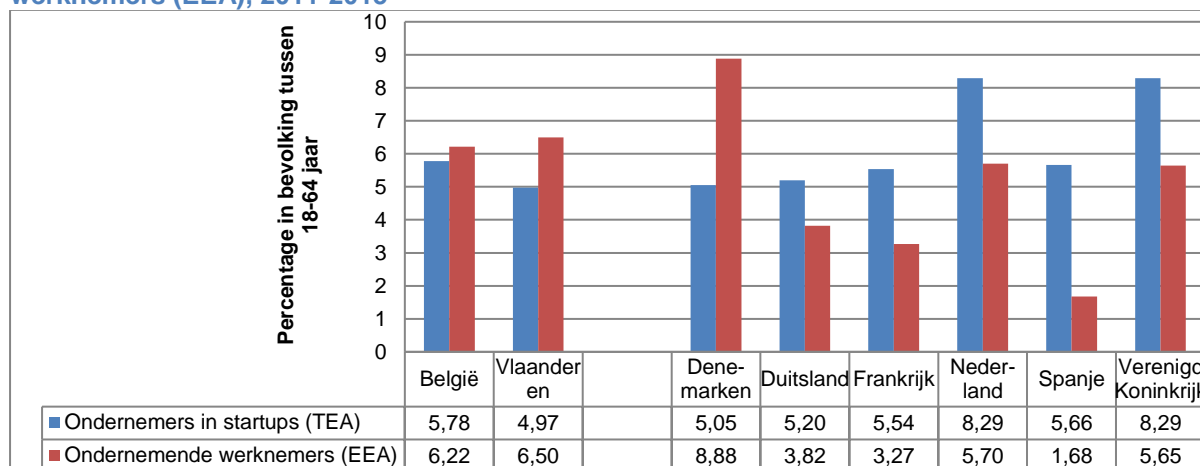
5.1. Ondernemende werknemers

Ondernemend gedrag komt in alle samenlevingen voor, maar het hangt van regionale normen en instituties af op welke wijze en in welke mate dit gedrag in praktijk wordt gebracht. De wijze waarop is afhankelijk van nationale instituties die de opportuniteitskosten van zelfstandig ondernemen vormgeven en van de mate van individualisering en de ermee samenhangende autonomie van werknemers. Opportuniteitskosten van zelfstandig ondernemen geven weer wat je moet opgeven, bijvoorbeeld in termen van vast inkomen, jobzekerheid, sociale zekerheid en pensioen. Deze factoren hangen gedeeltelijk samen met het ontwikkelingsniveau van een land (zie Bosma, Stam & Wennekers 2011).

Op macroniveau valt dus substitutie tussen de percentages ondernemende werknemers en zelfstandig ondernemers te verwachten. De methodiek van de Global Entrepreneurship Monitor maakt het mogelijk om werknemers te bevragen op ondernemend gedrag. In GEM werd in 2011 voor het eerst, en sinds 2014 jaarlijks, naast de betrokkenheid in zelfstandig ondernemerschap (met een focus op de startfase) ook betrokkenheid in ondernemend gedrag als werknemer gemeten⁷. De belangrijkste maat die dit onderzoek voortbracht is de EEA: Entrepreneurial Employee Activity. Uitgebreide informatie hierover is te vinden in het GEM Special Report on Entrepreneurial Employee Activity (Bosma et al. 2013).

Een werknemer werd aangemerkt als ondernemende werknemer als hij of zij de laatste drie jaar een leidende rol had in één van beide genoemde fasen (het ontwikkelen van ideeën en het maken van plannen voor nieuwe bedrijfsactiviteiten, en het daadwerkelijk voorbereiden en uitvoeren van dergelijke activiteiten). Vervolgens beantwoordden alle ondernemende werknemers enkele vragen over de belangrijkste nieuwe bedrijfsactiviteit waaraan ze actief hebben meegewerkt. Voor meer achtergrondinformatie, zie Bosma et al. (2013). Fig. 5.1 geeft het patroon weer voor België en Vlaanderen, alsook voor de benchmark landen, door de resultaten van 2011, 2014 en 2015 samen te nemen. Duidelijk wordt dat ondernemend gedrag door werknemers een niet te onderschatten factor is. Het geschatte percentage ondernemende werknemers is met 6,5 hoger dan de TEA index voor Vlaanderen. Qua score nestelt Vlaanderen zich hiermee tussen Denemarken, het Verenigd Koninkrijk en Nederland, en beduidend boven Spanje, Frankrijk en Duitsland.⁸

Fig. 5.1 Nieuw ondernemerschap: ondernemers in startups (TEA) versus ondernemende werknemers (EEA), 2011-2015

Noot: cijfers betreffen gemiddelden voor de jaren 2011, 2014 en 2015.

⁷ In 2008 werd een speciale set vragen ontwikkeld voor de vele werknemers in de steekproef. Daarmee werd voor de aan deze pilot deelnemende landen vastgesteld hoeveel ondernemende werknemers zich in de steekproef bevonden en hoe hun kenmerken zich verhouden tot de zelfstandige ondernemers die gevonden werden door middel van de reguliere GEM vragenlijst. In het kader van GEM 2011 is deze pilot verder uitgewerkt en zijn werknemers in 52 landen bevroegd.

⁸ De scores voor Brussel en Wallonië met betrekking tot ondernemende werknemers zijn respectievelijk 6,7 en 4,4.

Er zijn goede gronden om te veronderstellen dat ondernemend gedrag onder werknemers kan fungeren als springplank naar het opzetten van een eigen bedrijf. Ondernemende werknemers blijken veel gedragskenmerken te delen met ondernemers. Ook doen ze als ondernemende werknemer relevante ervaring op. Daarbij zijn ze relatief vaak werkzaam in een verkoopfunctie of in het middenmanagement, waardoor ze sociaal kapitaal kunnen opbouwen en een goed zicht op de markt hebben. Een hoog niveau van ondernemende werknemers kan langs die weg zelfstandig ondernemerschap mét impact op de economie juist bevorderen.

5.2. Inclusief ondernemerschap

In 2012 ging expliciete aandacht naar inclusief ondernemerschap: migrant-ondernemers, ondernemende vrouwen en ondernemende jongeren (18-34 jaar).

Voor migranten noteerden we een hogere ondernemerschapsactiviteit dan voor niet-migranten, deze bevinding kwam naar voren voor 1^e en 2^e generatie migranten in West-Europa. Deze groep wekt bijkomende interesse doordat onderzoek aantoonde dat migranten (1) hogere ambities houden voor jobcreatie en (2) persoonlijke eigenschappen vertonen die verband kunnen houden met ondernemerschap (locus of control, zelfredzaamheid, risicoafkeer etc.). Na deze eerste GEM bevragingronde met bijzondere aandacht voor het onderwerp is er echter nog onvoldoende data beschikbaar voor meer precieze schattingen voor Vlaanderen en België.

Vrouwelijke ondernemers in Vlaanderen en België zijn over het geheel genomen hoogopgeleid en worden voornamelijk gedreven door het waarnemen van opportuniteiten (dus niet omdat overige arbeidsopties gering zijn). In het algemeen zien vrouwen in Vlaanderen en België, in vergelijking met referentielanden, echter minder opportuniteiten dan mannen, hebben zij beduidend minder vertrouwen in eigen kunnen om een bedrijf op te richten, en houdt angst voor falen meer vrouwen tegen om de stap tot ondernemerschap te zetten. Jaar na jaar wordt dat door GEM aangetoond, wat duidt op een structureel probleem. De onderstaande figuren bieden een update wat betreft individuele zelfpercepties ten aanzien van ondernemerschap en ondernemerschapsactiviteit bij mannen en vrouwen in Vlaanderen. Daarvoor bundelen we de data voor 2011-2015.

Fig. 5.2 Zelfpercepties ondernemerschap bij mannen en vrouwen in Vlaanderen 2011-2015

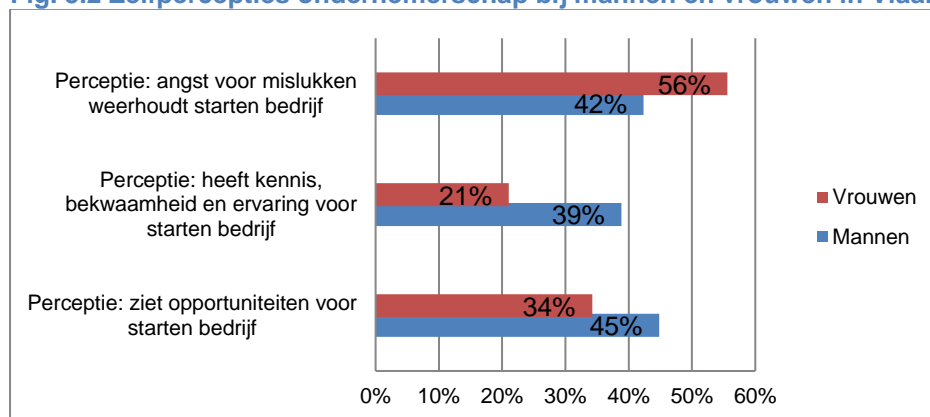
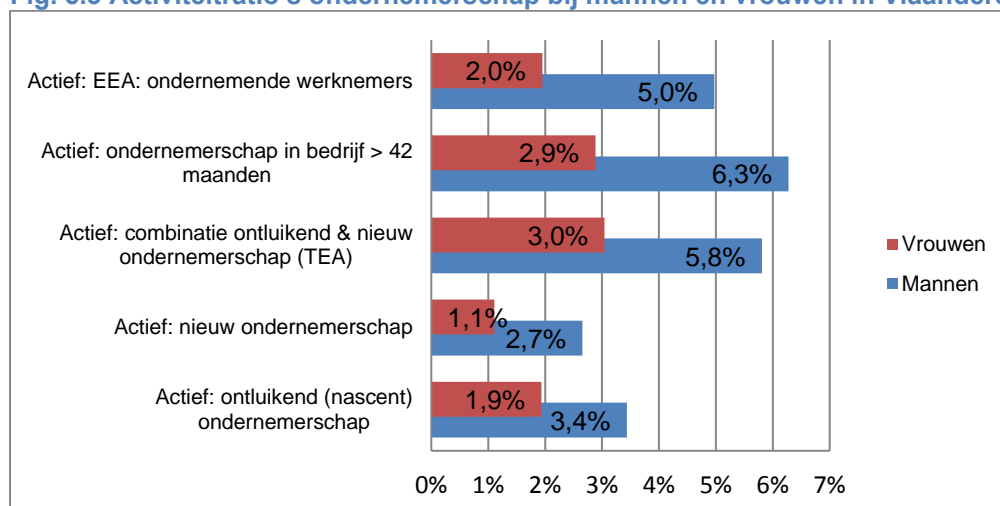

Fig. 5.3 Activiteitratio's ondernemerschap bij mannen en vrouwen in Vlaanderen 2011-2015

Jongvolwassenen zijn een cruciale groep en vragen goede opvolging om de negatieve en mogelijk lange termijn gevolgen van werkloosheid (door de crisis) te beperken. Aangezien het traditionele carrière pad van 'een job voor het leven' zeldzamer wordt, kan ondernemerschap potentieel de werkgelegenheid aanvullen. Als algemene trend in de EU landen zien we dat de meeste jonge starters een hoge opleiding genieten, een aanzienlijk aandeel heeft een postsecundaire training gevolgd. Toch suggereert het grote aandeel jongeren dat zich door angst voor mislukken laat afschrikken (in Vlaanderen 53%, dit is hoogste in benchmark), en het lage aandeel dat zichzelf de nodige vaardigheden om een bedrijf op te richten toekent (in Vlaanderen 34%) dat er wellicht nog verbeteringen in de onderwijsprogramma's aangebracht kunnen worden.

5.3. Ondernemen en emotioneel welzijn

In de GEM vragen van 2013 (Amorós & Bosma, 2014) werd emotioneel welzijn voor het eerst bevestigd en betrokken in het onderzoek naar de rol van ondernemerschap voor economische ontwikkeling. GEM hanteert beide concepten 'ondernemerschap' en 'ontwikkeling' zo breed mogelijk. Daarmee volgt GEM een globale trend waarbij 'well-being' een dominante rol krijgt binnen sociale wetenschappen en economie. In 2013, werden nieuwe thema's toegevoegd aan de GEM analyse: 'subjective well-being', 'satisfaction with one's current work' en 'work-life balance'. De vragen en gehanteerde schalen bouwen voort op het werk van klassieke auteurs en een bestaande schaal, namelijk de Life Scale SWLS (Pavot & Diener, 2008) voor het meten van emotioneel welzijn. Vijf vragen werden opgenomen in de GEM Adult Population Survey (1-5 schaal van helemaal niet mee eens tot helemaal mee eens):

1. In de meeste opzichten komt mijn leven dicht bij mijn ideaalbeeld.
2. De omstandigheden van mijn leven zijn uitstekend.
3. Ik ben tevreden over mijn leven.
4. Tot nu toe heb ik in mijn leven de belangrijke zaken die ik wil bereiken bereikt.
5. Als ik mijn leven over kon doen, zou ik niets veranderen.

Deze vragen werden gesteld aan alle werknemers en zelfstandige respondenten in elk deelnemend land. Vervolgens werd de score van algemeen emotioneel welzijn berekend over deze indicator, waarbij het *overall* gemiddelde over de gehele GEM steekproef (alle landen, personen tussen 18-64 jaar) gelijk gesteld is aan nul.⁹

⁹ Negatieve scores moeten als dusdanig begrepen worden.

Als globale trend detecteren Amorós & Bosma aan de hand van deze eerste meting dat in alle regio's (factor driven, efficiency driven en innovation driven) gemiddeld zowel de nieuwe als ervaren ondernemers een relatief hoger welzijn noteren dan werknemers. In Vlaanderen en België zien we dit patroon ook (zie tabel 5.1 die de resultaten voor Vlaanderen en de referentielanden weergeeft). Daarbij zien we ook dat ervaren ondernemers een hoger welzijn kennen dan de TEA-ondernemers (ontluikend en nieuw). Hoewel de hoeveelheid data nog te beperkt is om sterke uitspraken te doen over significantie en causaliteit, wijzen de cijfers op het feit dat (1) betrokken zijn in ondernemerschap, gerelateerd is met een hogere persoonlijke inschatting van subjectief welzijn, en (2) het relevant is om te kijken naar de verschillende fases van ondernemerschap bij het evalueren van persoonlijk welzijn.

Opvallend aan de meting is het resultaat voor ondernemende vrouwen. Ondernemende vrouwen in innovatie-gedreven economieën vertonen gemiddeld hogere scores dan ondernemende mannen. Men zou voorzichtig kunnen veronderstellen dat hogere ondernemende scores correleren met hogere scores van persoonlijk welzijn wat Vlaamse vrouwen betreft. Interessant, zeker gezien het emotioneel welzijn van vrouwen in Vlaanderen en België doorgaans lager is dan dat bij mannen, een resultaat dat niet in alle referentielanden geldt.

Tabel 5.1 Nieuw ondernemerschap en algemeen emotioneel welzijn, 2013

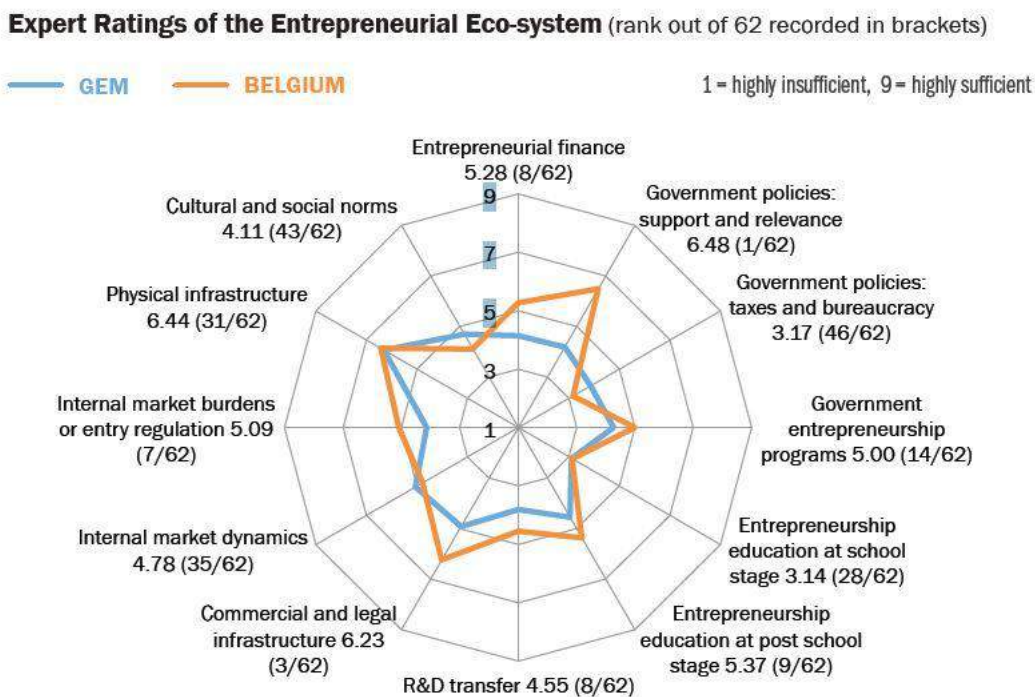
	18-64 Bevolking	Nieuw ondernemerschap (TEA)	Ondernemers in gevestigde bedrijven	Niet-ondernemers	TEA met 'opportunity' motivatie	TEA met 'necessity' motivatie	TEA: mannen	TEA: vrouwen
België	0.15	0.16	0.26	0.14	0.17	0.16	0.11	0.24
	N=1986	N=91	N=113	N=1787	N=56	N=26	N=52	N=39
Vlaanderen	0.19	0.18	0.31	0.18	0.17	0.26	0.11	0.34
	N=1139	N=44	N=73	N=1024	N=20	N=17	N=29	N=15
Duitsland	0.12	0.06	0.27	0.12	0.18	-0.40	-0.04	0.22
Frankrijk	-0.03	0.09	0.08	-0.03	0.17	-0.62	-0.01	0.30
Nederland	0.29	0.47	0.42	0.28	0.50	0.26	0.55	0.35
Spanje	0.08	0.15	0.15	0.08	0.23	0.01	0.13	0.19
Verenigd Koninkrijk	0.30	0.11	0.32	0.29	0.22	-0.45	0.22	-0.03

6. Het ondernemingsklimaat: omgevingsfactoren bij het starten en voortzetten van een onderneming (NES)

Aanvullend aan de Adult Population Survey biedt een kwalitatieve expertbevraging, inzicht in de omgevingsfactoren (*entrepreneurial framework conditions*) die een impact kunnen hebben op de graad van ondernemerschap in een land of regio. Het ondernemingsklimaat wordt in rekening gebracht aan de hand van impressies van het aanwezige financiële kapitaal, het overheidsbeleid en specifieke overheidsprogramma's, onderwijs en training in ondernemerschap, onderzoek en ontwikkeling, de aanwezige fysieke, commerciële en diensteninfrastructuur, marktopenheid en de heersende culturele en sociale normen. Deze National Expert Survey (NES) werd uitgevoerd in België in 2001-2007, 2009, 2012-2015.¹⁰

In 2015 leverden 41 experten feedback op de omgevingsfactoren voor ondernemerschap in België. Figuur 6.1 levert een overzicht van zwakke condities (scores onder 4) zoals taxes en bureaucratie in het overheidsbeleid, ondernemerschapsonderwijs in de lagere school en in het middelbaaronderwijs, en factoren waarover een grote tevredenheid blijkt (scores boven zes): infrastructuur (zeker wat commerciële en juridische infrastructuur betreft), ondersteuning van en aandacht voor ondernemerschap bij de overheid. Dat we op die laatste categorie de ranking van 62 landen leiden als eerste, duidt op een mentaliteitswijziging binnen het overheidsbeleid en op een gewijzigde perceptie van de maatregelen pro ondernemerschap door de experten. Eerder merkten we immers voornamelijk aanbevelingen op hoe de overheid van koers moest veranderen wat haar beleid rond ondernemerschap betreft. We merken ook relatieve tevredenheid over ondernemerschapsonderwijs in hoger onderwijs (score 5.37 en 9^e in de rang van 62 landen), beschikbare financiering (score 5,28 en 8^e in rang van 62 landen) en interne marktsoevereïteit (score 5,09 en 7^e in rang). Tot slot, met een eerder matige score van 4,55 op R&D nemen we nog steeds de 8^e plaats in op de ranking van de 62 deelnemende landen.

Fig. 6.1 Expertanalyse van omgevingsfactoren rond ondernemerschap in België, 2015

Bron: Kelley et al. (2016)

¹⁰ NES-vragen hebben betrekking op het ondernemersklimaat in België, data moeten op nationaal niveau geïnterpreteerd worden.

Wanneer we ons concentreren op de uitkomsten van deze expertbevraging over de periode 2012-2015 (STORE) werden drie domeinen door de experts systematisch gedetecteerd als 'cruciaal':

- Het overheidsbeleid
- Ondernemerschapsonderwijs
- Culturele en sociale normen

Voor een goed functionerend ondernemingsklimaat beschouwen de experts in de eerste plaats het overheidsbeleid als cruciaal. Overheidsprogramma's worden systematisch aangeduid als een belangrijke impuls. Sinds 2015 blijken de experts ook positief over de ondersteuning van en de aandacht voor ondernemerschap bij de overheid (erkenning van de relevantie). Toch worden nog steeds aanbevelingen geformuleerd aangaande de verschillen tussen administratieve status van werknemer en zelfstandige die zogenaamd '*pulled*' ondernemerschap (gedreven door opportuniteiten) in de weg staan, hoge loonlasten die aspiraties voor jobcreatie belemmeren, complexe en veranderende fiscale, juridische, en milieuregelgeving, hoge administratieve last die een voor ondernemerschap noodzakelijke tempo vertraagd. Systematisch worden specifieke verbeterpunten geformuleerd voor een gender-neutraal ondersteuningsbeleid en een bekrachtiging van proactief gedrag, en tegen de heersende perceptie van 'falen voor het leven'. In het algemeen wordt om een consistent langetermijnbeleid en om meer politieke stabiliteit gevraagd.

Op basis van de bevragingen in 2012-2015 kunnen we afleiden dat ondernemerschapsonderwijs slechts in beperkte mate wordt behandeld op school. Aanbevelingen worden geformuleerd aangaande meer praktisch gebaseerd leren, meer geïntegreerde aandacht voor ondernemerschapsonderwijs en -training op alle niveaus van onderwijs, intrede van de markt tijdens de studies zou moeten aangemoedigd worden.

Tot slot, de experts formuleerden maatregelen aangaande een risicomijdende cultuur met negatieve connotatie van mislukking, gebrek aan communicatie over de voordelen van zelfstandig werk wat work-life balance betreft, een ontmoedigende publieke opinie en media, een gebrek aan transparantie in de bedrijfscultuur die werknemers belet om zelf ondernemer te worden.

7. Conclusies op basis van 15 jaar GEM: Ondernemerschap in Vlaanderen

Tot slot, durven we drie conclusies op basis van de belangrijkste GEM indicatoren formuleren. Een overzichtstabel helemaal achteraan in dit rapport bundelt de belangrijkste scores voor Vlaanderen in de periode van 2001-2015 (Tabel 7.1).

7.1 Investeren in ondernemerschapscultuur

De zelfperceptie om een bedrijf te starten is een belangrijke verklarende factor in het ondernemerschapsklimaat ('*will*' en '*skill*'). Voor Vlaanderen en België duidt de GEM-peiling jaar na jaar op een relatief gebrek aan ondernemerschapscultuur. Weinig vertrouwen in de eigen kennis en vaardigheden om een onderneming te starten lijkt een structureel probleem. De scores voor deze indicator zijn dermate laag dat we er internationaal mee opvallen, zeker wat betreft het geloof in eigen kunnen bij vrouwen. Angst om te falen is een structurele rem voor latente ondernemers die wel goede opportuniteiten zien.

De expertbevraging wijst jaar na jaar op een gebrekkige integratie van ondernemerschap en aspecten ervan zoals angst voor falen, proactief reageren, eigen initiatief, in het lager en middelbaar onderwijs.

Ook de maatschappelijke beleving van ondernemers en ondernemerschap beïnvloedt in belangrijke mate het ondernemerschapsklimaat. Alhoewel Vlamingen en Belgen grosso modo ondernemerschap als een goede loopbaankeuze zien, geven ze geen hoge status aan succesvolle ondernemers.

Structureel blijkt weinig waardering voor succesvol ondernemerschap wanneer je vergelijkt met de referentielanden.

Positief is de recente waardering van experts van de aandacht voor en ondersteuning van ondernemerschap door de overheid. In 2015 leiden we de ranking wat dat betreft in vergelijking met 62 deelnemende landen. Dit duidt op een mentaliteitswijziging binnen het overheidsbeleid en op een gewijzigde perceptie bij de experts van de maatregelen pro ondernemerschap.

Als eerste conclusie durven we formuleren: bouw verder aan een meer positieve ondernemerschapscultuur, inclusief een persistente integratie ervan in lager en middelbaar onderwijs.

7.2 Wat betekent meer ondernemerschap?

De TEA-index (*Total Entrepreneurial Activity*) meet het percentage individuen van de beroepsbevolking dat aangeeft actief betrokken te zijn bij het opzetten van een eigen onderneming of recent een eigen onderneming heeft opgericht. Deze ondernemersgraad in België en Vlaanderen blijft de laatste jaren relatief stabiel (met weliswaar een dip rond de financiële crisis), evenwel hoger dan in het vorige decennium. Toch bevinden deze scores zich onder het gemiddelde van de referentielanden in de EU en ook wereldwijd onder de deelnemende innovatie-gedreven landen.

Een opmerkelijke recente vaststelling is het percentage nieuwe ondernemers dat opstart uit noodzaak (*necessity-driven or pushed entrepreneurship*). Hier noteren we dat Vlaanderen en België zich bij de hoogste scores situeren in vergelijkbare, innovatie-gedreven economieën. Het effect van de economische crisis blijft zichtbaar voelbaar, alhoewel het exploiteren van een marktopportuniteit (*opportunity-driven or pulled entrepreneurship*) nog steeds de bovenhand haalt in de EU-landen, ook in Vlaanderen. Meer ondernemerschap is misschien een gevolg van minder alternatieve jobkansen. Deze conclusie ligt ook in de lijn van een opmerking die jaar na jaar geformuleerd wordt door experts in de GEM National Expert Survey: de inperkende impact van de 'gouden kooi' van het werknemerschap, met name werknemers die zich gevangen voelen door het comfort van hun bestaande situatie.

Wij pleiten voor een genuanceerde kijk: wie onderneemt en waarom (niet)?

7.3 Sterkten om op te bouwen: internationale oriëntatie en ondernemende werknemers

Jaar na jaar valt de internationale oriëntatie op. De open economie en het Brussel-effect zijn een drive voor ondernemerschap. Hierbij moet echter genuanceerd: de internationale scope kan wijder. De internationale handel blijkt vaak beperkt tot de buurlanden. Ook bouwend op ons onderzoek rond de representatie van ondernemerschap in de media (STORE B-13-0029 en STORE B-15-010) pleiten we voor meer media-aandacht voor internationaal ondernemen. Tot slot, kan de meting van de internationale dimensie van ondernemerschap in het Vlaamse Gewest moeilijk losgemaakt worden van de meting in Brussel.

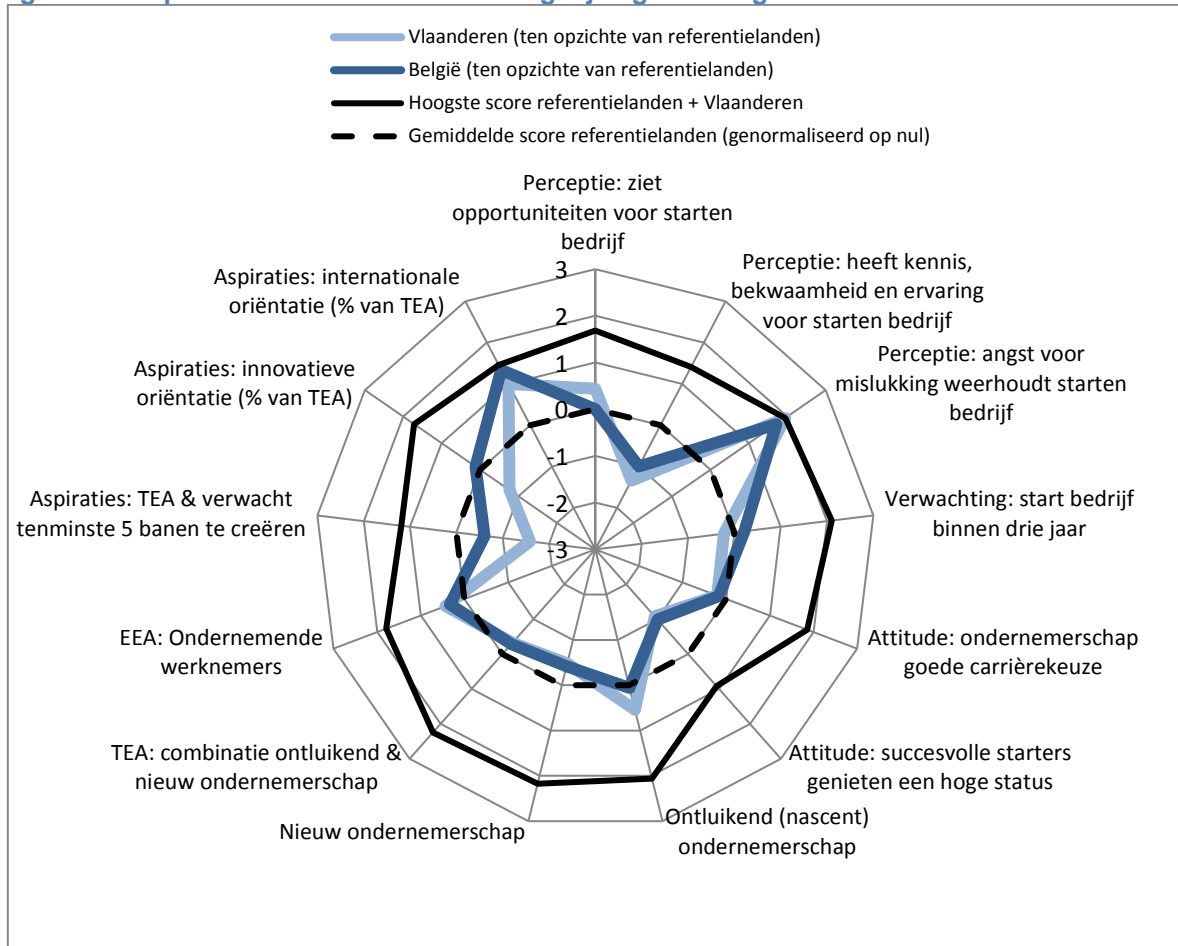
Naast ondernemerschap in een nieuw bedrijf besteedt GEM ook aandacht aan ondernemend gedrag bij mensen die tewerkgesteld zijn in een bestaand bedrijf, noem het '*intrapreneurship*' (EEA, '*Entrepreneurial Employee Activity*'). Hier scoren zowel Vlaanderen als België relatief hoog ten opzichte van vergelijkbare, innovatie-gedreven economieën. Dit kan wijzen op een substitutie effect, waarbij verondersteld wordt dat het lage niveau van nieuw ondernemerschap gecompenseerd wordt door een hoog niveau van '*intrapreneurship*'; Vlamingen en Belgen hebben zichtbaar een voorkeur om hun ondernemendheid in een bestaand bedrijf te uiten.

Wanneer we de ambities van nieuwe ondernemers onder de loep nemen, blijkt het streven naar meer banen lager dan gemiddeld. Wat de innovatieve oriëntatie betreft, lijkt Vlaanderen het in de periode 2012-2015 in vergelijking met de referentielanden toch al iets beter te doen dan in de periodes ervoor, enkel Denemarken en Frankrijk scoren beduidend hoger.

Bouwen op de sterktes, het internationaal ondernemen en de ondernemende werknemers, lijken daarom laaghangend fruit.

7.4 Overzichtsfiguren: belangrijkste cijfers voor Vlaanderen

Fig. 7.1 GEM profiel voor Vlaanderen in vergelijking met België en referentielanden 2012-2015

Tabel 7.1. Belangrijkste GEM indicatoren voor Vlaanderen 2001-2015 (%18-64 pop.)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Zelfpercepties															
Opportuniteitsdetectie: Ziet in de komende 6 maanden voldoende opportuniteiten om een bedrijf op te richten	21	13	16	39	40	12	21	13	13	38	40	33	34	41	48
Vertrouwen in eigen kunnen: Heeft de nodige kennis, bekwaamheid en ervaring om een nieuw bedrijf op te richten	33	37	37	40	47	36	42	39	38	41	40	37	33	29	31
Angst voor falen: Angst voor mislukking weerhoudt het starten van een bedrijf *	36	26	25	34	26	26	24	32	22	36	39	42	47	50	49
Individuele startintentie binnen dit en drie jaar **	.	3	3	4	6	3	6	5	4	7	8	8	6	9	10
Nationale maatschappelijke indrukken															
Ondernemerschap wordt gezien als goede carrièrekeuze	.	.	57	75	66	46	44	43	44	63	67	66	58	53	54
Succesvolle ondernemers genieten een hoge status	.	.	52	69	74	54	51	44	48	53	59	60	54	54	57
Veel media-aandacht voor succesverhalen nieuwe bedrijven	.	.	42	48	52	42	43	41	37	45	48	55	41	50	54
Activiteitsratio's voor ontluikend en nieuw ondernemerschap															
Ontluikend / Nascent ondernemerschap (activiteit minder dan 3 maand)	1.8	1.7	3.1	1.5	2.6	2.1	2.7	2.1	1.6	2.2	2.3	1.3	2,8	2,6	3,7
Nieuw ondernemerschap (tussen 3 en 42 maanden)	0.7	1.0	1.5	1.2	1.3	1.2	0.7	1.0	1.8	1.3	2.5	1.6	1,7	2,2	2,0
TEA-indicator (combinatie ontluikend en nieuw ondernemerschap)	2.4	2.6	4.4	2.7	3.7	3.2	3.4	3.0	3.3	3.5	4.8	2.8	4,4	4,7	5,4

* Angst voor mislukken wordt enkel gemeten bij respondenten die goede kansen zien een bedrijf te starten.

** Individuele startintentie wordt enkel gemeten bij respondenten die (nog) niet actief betrokken zijn in ondernemerschap.

Referenties

- Amorós, J.E. & Bosma, N. (2014). *Global Entrepreneurship Monitor 2013 Global Report*. Babson Park, USA: Babson College; Santiago, CL: Universidad del Desarrollo; Razak, MY: Universiti Tun Abdul Razak and London, U.K: London Business School.
- Autio, E. (2013). Allocation of effort into informal entrepreneurship: institutional and individual-level effects. Conference presentation *Institutions and the allocation of Entrepreneurship* Utrecht University, April 18-20 2013.
- Baumol, W.J. (2001). *Entrepreneurship in economic theory*. New Jersey: Princeton University.
- Beugelsdijk, S. (2007), Entrepreneurial culture, regional innovativeness and economic growth. *Journal of Evolutionary Economics*, 17 (2), 187-210.
- Bosma, N., & Schutjens, V. (2011). Understanding regional variation in entrepreneurial activity and entrepreneurial attitude in Europe. *The Annals of Regional Science*. Vol 47 (3): 711-742.
- Bosma, N.S., Stam E., and Wennekers S. (2011). Intrapreneurship versus independent entrepreneurship: A cross-national analysis of individual entrepreneurial behavior, Tjalling C. Koopmans Institute Discussion Paper Series 11-04, Utrecht School of Economics, Utrecht University.
- Bosma, N.S., Wennekers, A.R.M, Amorós, J.E., Guerrero, M., Martiarena, A. And Singer, S. (2013b). *Global Entrepreneurship Monitor Special Report On Entrepreneurial Employee Activity*. Babson Park, MA: Babson College, Santiago, Chile: Universidad del Desarrollo, Kuala Lumpur, Malaysia: Universiti Tun Abdul Razak, GERA: London
- Holvoet, T., Bosma, N. & Crijns, H. (2015). *Ondernemerschapsmentaliteit in Vlaanderen: Landschapstekening. Beleidsrapport STORE-B-13-0028*, Steunpunt Ondernemen en Regionale Economie Steunpuntore.be.
- Holvoet, T., Bosma, N., & Crijns H. (2015) *Global Entrepreneurship Monitor 2014. Report for Belgium & Flanders. Beleidsrapport STORE-B-15-009*, Steunpunt Ondernemen en Regionale Economie <http://Steunpuntore.be>.
- Holvoet, T., Bosma, N. & Crijns, H. (2013). *Ondernemerschapscultuur: Basisindicatoren II. Complementaire meetinstrumenten uit sociaalwetenschappelijke hoek*. STORE-B-13-007. Steunpunt Ondernemen en Regionale Economie. www.steunpuntore.be.
- Holvoet, T., Bosma, N. & Crijns, H. (2013). *Ondernemerschapscultuur: Basisindicatoren I. Voornaamste meetinstrumenten in de economische ondernemerschapsliteratuur*. STORE-B-12-007. <http://steunpuntore.be>.
- Holvoet, T., Van Steen, A. & Crijns, H. (2016). *Ondernemerschap in de gespecialiseerde pers. Casestudy: De Tijd. Beleidsrapport STORE-B-15-0010*, Steunpunt Ondernemen en Regionale Economie. www.steunpuntore.be.
- Holvoet, T., Van Steen, A., Bosma, N. & Crijns, H. (2014). *Ondernemerschap in het Vlaamse televisiejournaal. Een eerste stand van zaken. Beleidsrapport STORE-B-13-0029*, Steunpunt Ondernemen en Regionale Economie Steunpuntore.be.
- Kelley, D., Singer, S. and Herrington, M. (2016). *Global Entrepreneurship Monitor 2015/16 Global Report*. Babson Park, MA: Babson College, Santiago, Chile: Universidad del Desarrollo, Kuala Lumpur, Malaysia: Universiti Tun Tun Abdul Razak.
- Pavot, W., and Diener, E. (2008). The Satisfaction with Life Scale and the emerging construct of life satisfaction. *Journal of Positive Psychology*, 3, 137–152.
- Porter, M.E., Sachs, J.J., and McArthur, J. (2002). Executive Summary: Competitiveness and Stages of Economic Development. In *The Global Competitiveness Report 2001–2002*, edited by M.E. Porter, J.J. Sachs, P.K. Cornelius, J.W. McArthur and K. Schwab, 16–25. New York, NY: Oxford University Press.

Annex I: NES Experten 2015

In 2015 werden 41 experten bevestigd in het kader van de GEM National Expert Survey. Hun rollen variëren van financiële expert (9 personen), expert in overheidsprogramma's (6), ondernemerschapsonderwijs en -training (4), R&D (3), commerciële infrastructuur (8), marktvrijheid (1), fysieke infrastructuur (9) en culturele en sociale normen (1). Uiteraard zijn deze expertisevelden vaak overlappend. Voor de interpretatie van de bevestiging in 2015 moet rekening gehouden worden met een ongelijke verdeling tussen Vlaamse en Franstalige experten, gezien een grote meerderheid uit Vlaanderen afkomstig is. Voor meer info over de methodologie van de GEM NES bevestiging: www.gemconsortium.org.

Bedankt 2015 NES Experten!

Audenaert Walter	<i>Special Credit Management KBC</i>
Batsleer Koen	<i>Partner Finpower</i>
Beazar An	<i>Ondernemer</i>
Bockstal Véronique	<i>Ondernemer</i>
Bogdan Oana	<i>Director BOGDAN & VAN BROECK ARCHITECTS</i>
Bossuyt Toon	<i>Ondernemer</i>
Brantegem Laurens	<i>Project Developer at Sobradis</i>
buyck manuel	<i>Ondernemer</i>
Carron Francine	<i>Manager van microStart Antwerpen</i>
Castelein Johan	<i>Ondernemer</i>
Claeys Joris	<i>Managing Partner Capital at rent</i>
cnudde bart	<i>Ondernemer</i>
Cools Pascal	<i>General director Flanders DC</i>
Cosaert Marc	<i>EY Partner</i>
Crispeels Thomas	<i>Researcher Faculty of Economic and Social Sciences and Solvay Business School</i>
Delfosse Laurent	<i>Ondernemer</i>
Delva Philippe	<i>Ondernemer</i>
Dhont Ann	<i>Ondernemer</i>
Engels Christophe	<i>Ondernemer</i>
Holvoet Paul	<i>Professor Faculty of Medicine KU Leuven</i>
Hoornaert Wim	<i>KBC</i>
Janssen Olaf	<i>Director EY Antwerp</i>
Lein Kathleen	<i>Consultant</i>
Marcelle Jean-Pierre	<i>Director Invest in Wallonia</i>
Mast Patricia	<i>KBC</i>
O'Dorchai Sile	<i>Directrice scientifique IWEPS</i>
Ooghe Hubert	<i>Former Partner Vlerick Business School</i>
Raman Chris	<i>Founder, Managing Partner & Serial Entrepreneur</i>
Rutten Hilde	<i>Ondernemer</i>
Sioncke Gratienna	<i>Ondernemer</i>
Sluismans Raf	<i>Directeur CRESCO VKW Limburg</i>
Spaas Ben	<i>Ondernemer</i>
Surlemont Bernard	<i>Professeur école de gestion HEC-Ulg, Directeur de la fondation FREE</i>
Van Assche Tim	<i>Ondernemer</i>
Van de Beken Wim	<i>Consultant</i>
Van Eetvelt Karel	<i>Managing Director UNIZO Union of Independent Entrepreneurs</i>
Van Wymeers Charles	<i>Actuel président d'Investud, UNamur</i>

Vandeputte Dirk

VDP Corporate finance

Verbaere Eric

VDP Corporate finance

Verhofsté Marjan

Womed award - women entrepreneurship Markant

Vermeulen Wouter

Founder Yesplan